

ERZEN, İsmail Hatip

(1882-1968)

Son devir din âlimlerinden.

13 Nisan 1882'de Siirt'te doğdu. Babası ulemâdan Şeyh İbrâhîm Efendi, anesi Halime Hanım'dır. Molla Hasan Hatipzâdeler diye tanınan ve birçok âlim ve şeyh yetiştiren bir aileden gelmektedir. Nesebinin Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî'ye ulaştığı söylenir. Siirt'te mahalle mektebinden sonra rüşdiyede, ayrıca Halefiyye, Rahîmiyye ve Sâlihiyye medreselerinde tahsil gördü. Babası İbrâhîm Efendi ve Müderris Hasan Efendi ile Siirt müftüsü ve Millî Meclis âzası Halil Hulki Efendi onun ilk hocalarıdır. Daha sonra Erzurum müftüsü Lutfullah Efendi, Yetim Hoca Efendi ve Taşkesanlı Ziyâeddin Efendi'den ders aldı. Ardından Mısır'a giderek Ezher Üniversitesi'nde yedi yıl İslâmî ilimleri tahsil etti. Bu sırada Türk talebe yurdunda kalan öğrencilere hadis ve fıkıh usulü ile akaid dersleri okuttu. Ayrıca biri Matbaatü's-saâde olmak üzere iki matbaanın başmushahhipliğinde bulundu. Şevkânî'nin *İrşâdül'-fuḥûl*'ü ile (Kahire 1327) Celâled-din es-Süyûtî'nin *Hüsnü'l-maḥṣid fî 'ameli'l-mevlid* adlı risâlesi onun tasahihiyle basılmıştır.

1909 yılında Mısır'dan dönen İsmail Hatip 1916'ya kadar Ma'mûretülazîz Sultânîsi, bu tarihten 1921'e kadar da Sivas Sultânîsi'nde Arapça muallimliği yaptı. Ayrıca Sivas Dârülhilâfe Medresesi'nde Arapça dersleri verdi ve Osman Paşa Camii hatipliğini üstlendi. 1921-1960 yılları arasında sırasıyla Yaylak (Urfa), Çermik, Gümüşhane, Sivas, Antakya, Eyüp (İstanbul), Konya ve Malatya müftülüklerinde bulundu.

İsmail Hatip Erzen hayatının son dönemlerinde hastalanmış, tedavi masraflarını karşılayabilmek için kütüphanesi-

ni Elazığ'da satışa çıkarmış ve 1968 yılında Ankara'da vefat etmiştir.

Şâfiî mezhebinden olan İsmail Erzen Selef yolunu takibe çalışmış, dinin bid'at ve hurafelerden ayıklanması hususunda gayret göstermiştir. Takvâ sahibi, çalışkan ve sert mizaçlı bir âlimdi. Namazların farzlarından önce İhlâs sûresinin okunmasının câiz olmadığı, mevlid okutma masraflarının fakirlere sadaka olarak verilmesinin daha hayırlı olacağı ve Allah'ın huzurunda tevazu maksadıyla baş açık namaz kılmanın müstahap olduğu görüşündeydi. Erzen bu fikirlerinden dolayı itham edilmiş ve hakkında toplu şikâyetlerde bulunulmuştu. Dinî konularda zamanının âlimleriyle yaptığı Türkçe, Arapça manzum ve mensur yazışmalarında dinî bilgisinin yanında mütevazı, ağır başlı ve saygılı oluşu dikkati çeker.

Eserleri. Türkçe, Arapça ve Farsça bilen İsmail Hatip Erzen'in başlıca eserleri şunlardır: 1. *Âlem-i İslâm'a Hitap* (Sivas 1340). Seksen dokuz beyitlik bir manzume olup son Yunan harbinde düşmanla iş birliği yapan kimseleri yermek gayesiyle yazılmıştır. 2. *İslâmî Hakikatler* (Malatya 1956). Halil Öztoprak'ın *Kur'an'da Hikmet Tarih'te Hakikat* adlı kitabının bazı bölümlerine cevaptır. 3. *Lâmiyyetü'l-Acem* (Ankara 1945). Tuğrâ'nin aynı adlı eserinin Türkçe tercümesidir. 4. *Bâtınîlerin ve Karmatîlerin İçyüzü* (Ankara 1948). İbn Mâlik el-Hammâdî'nin *Keşfü'l-esrârî'l-Bâtîniyye ve aḥbârü'l-Karâmiṭa* adlı eserinin tercümesidir.

Basılmamış eserleri arasında Arapça olarak kaleme aldığı *en-Naşrû'l-mu'âvvel fi'l-âşri'l-evvel* ve Milaslı İsmail Hakkı Bey'in yeni yazıya dair *el-Ḥaṭṭû'l-cedîd* adlı yirmi sayfalık risâlesine red diye olarak yazdığı *el-Ḥaṭṭû's-sedîd fî naḳdî'l-ḥaṭṭî'l-cedîd* adındaki 106 sayfalık risâlesi sayılabilir. Ayrıca *Sebilürreşâd* dergisiyle mahallî gazetelerde birçok yazısı çıkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

TC Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'ndeki özlük dosyası; Serkis, *Mu'cem*, II, 1160; *Türkiye Bibliyografyası* (1948), İstanbul 1948, s. 597; *Türkiye Bibliyografyası* (1939-1948), İstanbul 1957, I, 226; II (1962), s. 1866; Abdullah Ceyhan, *Sirât-ı Müstakîm ve Sebilürreşâd Mecmuaları Fihristi*, Ankara 1991, s. 566 (maddenin yazımında, İsmail Hatip Erzen'in M. Ali Sönmez ve Mustafa Türkçölü'ne intikal eden kütüphanesinde bulunan özel notları ve kendisini tanıyanlardan alınan şifâhî bilgilerden de faydalanılmıştır).

MEHMET ALİ SÖNMEZ

ERZİNCAN

Doğu Anadolu bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

Fırat (Karasu) nehrinin yukarı havzasında, kendisiyle aynı adı taşıyan ovanın ortasında yer alır. Şehir kuzeyde Esense (Keşiş) dağı, kuzeydoğuda Kop dağı, doğuda Karasu-Aras dağlarının batı uzantıları, güneyde Munzur ve Mercan dağları, batıda Kızıldağ ve Dumanlıdağ ile çevrilidir. Erzincan adının, Strabon'un İlkçağ'da bu bölgede bulunduğunu belirttiği Eriza şehrinde geldiği söylenir; yine bu bölgeden bahseden Grek kaynaklarında Aziris adıyla gösterilen şehrin de Erzincan olması mümkündür. Şehrin adı Ermeni kaynaklarında Erez, Erzng ve Erznga; Bizans kaynaklarında Aringam (Arıngan), Arsingan, Erzingan; Arap kaynaklarında ise Erzencân şeklinde geçer. Türk fetihlerinden sonra şehrin adı önce Erzîngân, Ezîrgân olarak söylenmiş, ardından da bugünkü şeklini almıştır.

Erzincan'ın ne zaman kurulduğu ve tarih öncesi dönemleri hakkında kaynaklarda kesin bilgiler yoksa da yapılan inceleme ve kazılardan, şehrin bulunduğu bölgedeki ilk yerleşmelerin milâttan önce III. binyıla kadar indiği anlaşılmaktadır. Milâttan önce II. binyılda Erzincan Hurri-Mitanni İmparatorluğu'nun idaresi altında bulunmaktaydı. Yöre milâttan önce 1380'e doğru uzunca bir süredir buraya çeşitli seferlerde bulunan Hititler'in hâkimiyetine girdi. Hitit kaynaklarında Hayaşa, Asur kaynaklarında Suhmi denilen bölge, II. Argiştî devrinde (m.ö. 714-685) Urartu Devleti'ne katılarak batı sınırında güçlü bir eyalet haline getirildi. Bu dönemde, günümüzdeki şehrin 15-20 km. doğusundaki Altıntepe mevkiinde bir yerleşim yeri ve kale bulunmaktaydı. Bir ara İskitler'in ve arkasından Medler'in kontrolüne giren Erzincan ve yöresi Persler tarafından alındıktan sonra Armina / Arminiya satraplığına bağlandı. Milâttan önce 334 yılında ise İskender İmparatorluğu'na dahil oldu ve bunun ardından yaklaşık iki asır boyunca Helenistik krallıklar, Partlar, Romalılar, Pontuslular ve Ermeniler arasındaki mücadelelerde kilit noktasını teşkil etti. Milâttan önce II ve I. yüzyıllarda Roma hâkimiyeti sırasında Doğu eyaletinin Pontus vilâyetine dahil edilen yöre bir ara tekrar Part hâkimiyetine geçti; arkasından da Bizans-Sâsânî mücadelelerine sahne oldu.

İsmail
Hatip
Erzen

Bölgeye yönelik ilk müslüman akınları Hz. Ömer devrinde gerçekleşti. 17 (638) yılında İyâz b. Ganm kumandasındaki İslâm ordusu buraya kadar ilerledi. Müslümanların bölgeye yaptıkları akınlar bundan sonra da sürdü, fakat elde edilen başarılar geçici oldu. Bu dönemde Bizans-Arap, Ermeni ve Gürcü beylikleri arasındaki çekişmelere sahne olan bölge 1048'de Türk akınlarına uğradı. Tuğrul Bey devrinde daha sonra gerçekleştirilen seferler sırasında Erzincan ve havalisi Türk akıncılarının kontrolüne girdi. Özellikle 1058 yılında Erzincan, Türk akıncılarının uğradığı ve kısmen hâkimiyet kurdukları veya idarecisiyle tam bir anlaşma içinde oldukları bir üs ve barınma merkezi durumundaydı.

Malazgirt Zaferi'nden sonra Alparslan'ın kumandanı Mengüçük Gazi tarafından kurulan Mengüçüklü Beyliği, Erzincan - Kemah - Divriği - Şarkikarahisar (Şebinkarahisar) şehir ve bölgeleri üzerinde hüküm sürdü. Melik İshak'ın 1142'de vefatı üzerine beylik ikiye bölündü ve Erzincan Dâvud Şah'ın idaresine girdi. Behram Şah'ın hükümdarlığıyla birlikte Erzincan beyliğinin merkezi oldu. Bu devirde çeşitli ticarî ve siyasî hareketlilik sebebiyle Erzincan'ın önemi daha da arttı. Behram Şah'tan sonra beyliğin Erzincan-Kemah kolunun idaresini Alâeddin Dâvud Şah ele aldı. Ancak onun zamanında beylik I. Alâeddin Keykubad tarafından Anadolu Selçuklu topraklarına katıldı (1228). Böylece Selçuklu idaresine giren Erzincan yöresi bazı önemli siyasî hadiselerle de sahne oldu. Celâeddin Hârizmşah'la I. Alâeddin Keykubad ve Eyyübî Hükümdarı el-Melikü'l-Eşref Mûsâ arasındaki savaş 1230 Ağustosunda Erzincan yakınlarındaki Yassıçimen'de gerçekleşti. Alâeddin Keykubad devrinde (1220-1237) Erzincan etrafı surlarla çevrili, mâmur bir şehir haline geldi. Yine Anadolu Selçukluları tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil eden ve Selçuklular'ın İlhanlılar'a yenilmesiyle sonuçlanan Köseadağ Savaşı da Erzincan civarında oldu (1243). Bu galibiyetlerinden sonra Erzincan'a gelen Moğollar surları mancınıklarla yıkarak şehre girip yağma ve tahribatta bulundular.

Mengüçüklüler ve Selçuklular zamanında Erzincan siyasî ve iktisadî yönden Anadolu'nun önde gelen merkezleri arasındaydı. Şehir özellikle Mengüçüklü Behram Şah devrinde büyük çapta imar edilmişti. Mengüçüklü idaresinde kültür açısından da ileri bir seviyeye gelen Erzincan'da bu dönemde pek çok eser meydana getirildi. Melik Fahreddin Medresesi, Dârüşşifâ, Kaledibi Kümbeti ve Behram Şah Türbesi bu önemli eserler arasındadır. Erzincan Kalesi de esas şeklini Mengüçüklüler zamanında almıştır. Erzincan'da Mengüçüklüler adına kesilmiş paralara da rastlanmıştır.

Moğol idaresi sırasında İbn Battûta'nın da tesbit ettiği gibi tarihî önemini koruyan şehir, Hamdullah Kazvî'ye göre 1336 yılı İlhanlı bütçesine dahil vergi veren on bir Anadolu şehri içerisinde ikinci sırada yer alıyordu. Anadolu'da Konya dışında kurulan dört beş Mevlevî tekkesinden biri de buradaydı; hatta şehirde Hüsâmeddin Hüseyin el-Mevlevî, Celâleddin Muhammed-i Münecim, Satı Bey oğlu Müstencid, Mevlânâ İzzeddîn-i Erzincânî, Halîlullah ve İsâ çelebiler gibi önemli Mevlevî şahsiyetleri de yetişmişti. Bunlar Erzincan'a birtakım mimari eserler de kazandırmışlardır. Mevlevî Tekkesi, Halîlullah Camii ve Halîlullah Çeşmesi bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca şehirde ahî zâviyeleri de bulunuyordu.

Anadolu'daki İlhanlı hâkimiyetinin zayıflamasından Osmanlı hâkimiyetine girdiği tarihe kadar sık sık el değiştiren Erzincan önce Timurtaş'ın, ardından onun Anadolu'dan ayrılması ile Eretna Bey'in hükmüne girdi. Bu sırada şehir Ahî İne (Ayna) Bey'in idaresindeydi (1348). Emîr Ahî İne Bey'den sonra yerine geçen Pîr Hüseyin Bey'in vefatıyla (1378) Eretna emirlerinden Mutahharten'in Erzincan emîri olması şehrin siyasî önemini daha da arttırdı. Şehir bundan sonra Eretna Beyi II. Mehmed'i bertaraf edip Sivas'a hâkim olan Kadı Burhâneddin ile Mutahharten'in mücadelelerine sahne oldu. Dulkadir ve Akkoyunlular'ın yardımını temin eden Mutahharten Erzincan'ı kuşatan Eretnalılar'ı geri çekilmeye mecbur etti (1379). Kadı Burhâneddin Sivas'a hâkim olduktan sonra birkaç defa Erzincan'a saldırdıysa da Pulur Savaşı'nda yenildi (1395).

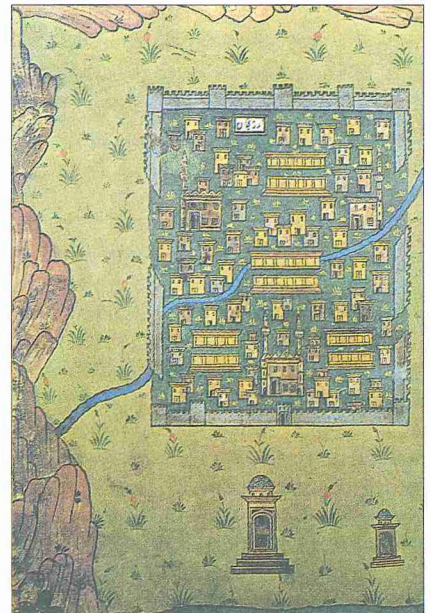
Mutahharten devrinde Akkoyunlu ve Karakoyunlular'la da münasebet halinde bulunan Erzincan Emîrliği, Kutlu Bey'in 1389'da ölümüyle Akkoyunlular'ın saldırılarına hedef oldu. Bu sıralarda Timur'un Anadolu'ya gelişinde (1387) ona bağlılık bildiren Mutahharten ikinci Anadolu seferinde de (1394) onunla iyi ilişkiler kurdu. Sivas'ın tahribiyle sonuçlanan 1400'deki sefer sırasında Timur Erzincan'a gelmişti. Bunun hemen ardından Anadolu birliğini kurmaya çalışan

Yıldırım Bayezid 1401 yılında Erzincan'ı alarak şehrin idaresini önce Karakoyunlu Kara Yûsuf'a vermiş, ancak daha sonra hâkimiyetini kabul şartıyla burayı Mutahharten'e bırakmıştı.

Mutahharten'den sonra Erzincan 1410 yılında Karakoyunlu hâkimiyetine girdi. Karakoyunlu Emîri Kara Yûsuf Erzincan'a önce güvenilir adamlarından Pîr Ömer'i, onun Akkoyunlular tarafından öldürülmesinden (1420) sonra da küçük oğlu Ebû Saîd'i vali tayin etti. Ancak aynı yıl Kara Yûsuf'un vefatı üzerine şehir halkının isteğiyle Mutahharten'in torunu Yâr Ali vali oldu ve bunun zamanında Erzincan Karayülük Osman tarafından alınarak Akkoyunlu topraklarına katıldı (1422). Bu tarihten sonra Erzincan bazan Akkoyunlular ile Karakoyunlular'ın, bazan da Akkoyunlu şehzadelerinin hâkimiyet için kendi aralarında mücadele ettikleri bir yer oldu. Nihayet Uzun Hasan Karakoyunlular'ı yenerek Erzincan'ı yeniden Akkoyunlu hâkimiyetine aldı (1457). Otlukbeli Savaşı'ndan (1473) sonra da Erzincan Akkoyunlu sınırları içinde kaldı.

Erzincan Emîrliği ve Akkoyunlular devrinde Erzincan'da pek çok cami, mescid, medrese, zâviye, hankah yapılmış ve buralarda birçok şahsiyet yetişmiştir. Bunlar arasında Pîr Muhammed Bahâeddin Erzincânî, Ömer Vecîhüddin Erzincânî, Şe-

Erzincan'ın XVI. yüzyıldaki durumunu gösteren bir minyatür (Matrakçı Nasuh, *Beğân-ı Menâzil-i Sefer-i İrâkeyn*, İÜ Ktp., TY, nr. 5964, vr. 22*)

refeddin Muhammed Erzincânî ve Yahyâ b. Süleyman b. Ali er-Rûmî el-Erzincânî sayılabilir. Bu döneme ait eserler içinde Gülâbî Bey Hamamı, Gülâbî Bey Camii (Ulucami), Akkoyunlu (Cimin) Mes-cidi, Ahî İne Bey Tekkesi, Mutahharten Medrese ve Zâviyesi, Pîr Ömer Zâviyesi, Uğurlu Mehmed Bey Zâviyesi, Veled Bey Zâviyesi, Sultan Seydî Türbe ve Zâviyesi kaydedilebilir. Eretnalı, Timurlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlular'ın Erzincan'da kestirdikleri paralar da vardır.

Akkoyunlu Devleti'nin dağılması ile Erzincan Safevîler'in kontrolü altına girdi. 1500'de Şah İsmâil Erzincan'a geldiği gibi Dulkadir ülkesini istilâya giderken de (1508) Erzurum-Erzincan yolunu seçti. Ona karşı mücadele eden ve o sırada Trabzon sancağında bulunan Şehzade Selim Erzincan'a kadar ileri harekâtta bulundu (1508). Bunun ardından Şah İsmâil faaliyetleri için Erzincan'ı merkez seçip buraya güvenilir adamlarından Nûr Ali Halife'yi tayin etti (1512). Nihayet Erzincan ve yöresi 1514'te Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi sırasında savaş-sız olarak Osmanlı hâkimiyetine girdi.

Osmanlı idaresi döneminde, XVII. yüzyıldaki bazı isyan hareketleri dışında şehirde önemli bir olay meydana gelmedi. Sınırlara uzaklığı sebebiyle XIX. yüzyıla kadar ordular için sadece bir konak yeri olan Erzincan, bu yüzyılda Rus istilâlarıyla yeniden askerî önem kazanıp bir hareket üssü oldu. XIX. yüzyılın ikinci yarısında da sınırların Erzurum'a yaklaşması üzerine dördüncü ordu müşirlik merkezi Erzincan'a nakledildi. Ermeni isyanlarının birçoğu Erzincan ve yöresinde görüldü ve bu durum I. Dünya Savaşı sırasında tekrarlandı. Savaş yıllarında Rus kuvvetleri tarafından 24 Temmuz 1916 tarihinde işgal edilen Erzincan 26 Şubat 1918'de kurtarıldı.

Osmanlı idaresine girdikten sonra Erzincan fizikî yönden ve nüfus bakımından gelişme gösterdi. Nitekim ele geçirildikten hemen sonra 1516-1518'de yapılan tahrire göre şehirde yedisi müslümanlara, on üçü hristiyanlara ait yirmi mahalle bulunuyordu. Mahalle sayıları 1530 ve 1591 tahrirlerinde de değişmedi. Buna karşılık nüfusu arttı. XVI. yüzyılda şehrin kalabalık mahalleleri Halilullah Çelebi, Câmi-i Kebîr (Ulucami), Cemâleddin, Hoca Şeyhi, Gerekçerek, Çadırcı, Hocabeyi, Bozbeyi, Tökeloğlu, Melik Hatun, Süleyman adlı mahallelerdi. Çoğunlukla Ermeniler'in oturduğu hristiyan mahallelerinin dokuzu Türkçe ad taşıyordu. Bu da söz konusu mahallele-

rin vaktiyle müslüman mahallesi olduğunu ve zamanla boşalarak hristiyan nüfusa açıldığını göstermektedir. Ayrıca Ermenice ad taşıyan (Sağikoğlu, Boğos, Serkis, Avannis) mahallelerin az nüfusa sahip bulunması, 1516'da adına rastlanmayan Kığılı mahallesinin 1530'da görülmesi, bu mahallelerin yeni kurulduğunu ve sakinlerinin de Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllarında şehre yerleştirilmiş olduklarını düşündürmektedir. Şehrin nüfusu Osmanlı idaresinin ilk yıllarında 3500-4000 dolayında iken 1530'da 5000, 1591'de 6000-6500 dolayına ulaşmıştır. XVI. yüzyıl başlarında nüfusun yarısından fazlasını (% 55) müslümanlar oluştururken yüzyılın sonlarında nüfus nisbeti değişerek hristiyanlar lehine kaymıştır (% 56). Ancak bu nüfus verilerine, vergiye ve tahrire tâbi olmayan askerî zümler ve muaf gruplar dahil değildir. XVI. yüzyıl başlarına ait vakıf defterlerine göre Erzincan'da vakıfları olan üç cami (Gülâbî Bey / Ulucami, Halilullah Camii, Hacı Mustafa Camii), iki mes-cid, on medrese, sekiz zâviye, iki hankah bir de buk'a (mektep) bulunuyordu.

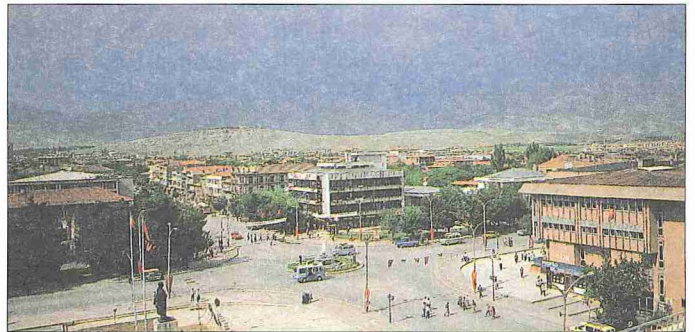
XVII. yüzyılda şehir biraz daha gelişme gösterdi. 1647'de Erzincan'a gelen Evliya Çelebi kalesinin düz bir sahrada kurulmuş olduğunu, buranın içinde 200, kale dışında 1800 kadar ev, kırk sekiz mahalle, yedi cami, yedi tekke, on bir hamam bulunduğunu yazar. Onun verdiği rakamlara göre şehrin nüfusu bu sıralarda 10.000 dolayında idi (*Seyahat-nâme*, II, 381). Nüfus daha sonraki yıllarda pek değişmedi. İnciciyan'a göre XVIII. yüzyıl sonlarında 8000 hânedan ibaret olan şehir 31 Temmuz 1784'te uğradığı deprem sonucu sarsıldı, 500-600 hâne ayakta kalabildi. Bir süre sonra yeniden toparlanan Erzincan'ın XIX. yüzyıl sonlarında toplam nüfusu 23.000 olup bunun 15.000'i müslümandı (Cuinet, I, 210).

Erzincan'da iktisadî hayatın esasları ziraat ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Tahrir defterlerindeki kayıtlara göre Erzincan ve yöresinde yetiştirilen başlıca ürün-

ler buğday, arpa, darı, zeğrek, fiğ (kara burçak), orum, bakla, mercimek, nohut, pamuk, kendir ve kenevirdir. Meyveler arasında da başta üzüm olmak üzere elma, kiraz, kayısı, dut ve ceviz sayılabilir. Ayrıca hayvancılık ve arıcılıkla da uğraşılmaktaydı. XIII ve XIV. yüzyıllarda Erzincan'da kumaş imalâtı oldukça önemliydi. Özellikle buharın kumaşı çok tanınıyordu. 1333'te şehri ziyaret eden İbn Battûta, civarda işletilen bakır madenlerinden elde edilen işlenmiş bakırdan değerli eşyalar yapıldığını yazar. Ayrıca Hamdullah Kazvî'ye göre buradan İlhanlı başşehrine her yıl 200 top kemhâ, 10.000 arşın iskarlat, 10.000 zirâ kadife gönderilirdi. Öte yandan Ortaçağ'da ticarî öneme sahip olan şehirde Avrupalı tüccarların bir kilisesi, Fransiskenler'e mahsus bir de manastır bulunuyordu. İspanyol elçisi Clavijo da buranın zenginliğinden bahseder (*Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, s. 89-95). Osmanlılar döneminde sınaî ve ticarî faaliyetler bu bölgede önemli yer tutmaktaydı. Bu devirde Erzincan'da dokumacılık yapılmıyordu. Şehirde kumaş ve bezlerin boyandığı bir boyahane, köylülerin yaptıkları şıraları getirip sattıkları bir "meyhane" ve altı bezirhane bulunuyordu. Ayrıca şehirde bakırcı, demirci dükkânları ile çeşitli gıda maddeleri satan dükkânlar vardı ve burası önemli bir pazar yeri durumundaydı.

Osmanlılar devrinde görülen bu iktisadî özellikler günümüzde de önemli ölçüde devam etmektedir. 1950'li yıllarda Erzincan'a kamu yatırımları başlatılmış, 1968'de kalkınmada birinci derecede öncelikli iller arasına alınmış, ancak temelde tarım ürünlerine dayanan imalât sanayi gelişmemiştir. Erzincan'daki başlıca sanayi kuruluşları Sümerbank'a ait pamuklu sanayi fabrikası, Erzincan Şeker Fabrikası ve bu fabrikaya bağlı makina fabrikası, Et ve Balık Kurumu'na ait et kombinasi ve soğuk hava deposu, Süt

Erzincan'dan
bir görünüş

Endüstrisi Kurumu'na ait mama işletmesidir. Dokuma, şeker, tuğla, süt ürünleri ve askerî ağır bakım fabrikaları şehirde, et ürünleri ve asbest boru fabrikaları ise şehrin 14 km. batısındadır. Şehirde bir devlet ve bir Sosyal Sigortalar Kurumu hastahanesi, ayrıca özel sektör ve orduya ait iki hastahane vardır. Şehir merkezinde bir ilâhiyat yüksek okulu, hukuk fakültesi, eğitim fakültesi, meslek yüksek okulu, bir imam-hatip lisesi, iki endüstri meslek lisesi, bir sağlık koleji, bir kız meslek lisesi, üç lise ve beş orta okul bulunmaktadır. Şehrin nüfusu 1927'de 16.104 iken 1985'te 82.616, 1990'da 91.772 oldu.

Osmanlı hâkimiyetine girdiği ilk yıllarda Erzincan, Bayburt ile birlikte 23 Ekim 1514'te Bıyıklı Mehmed Bey'e (Paşa) beylerbeyilik olarak verilmişti. Kanûnî Sultan Süleyman dönemi başlarında bu beylerbeyilik kaldırılmış ve Erzincan Kemah sancağı içerisinde olmak üzere yeni kurulan Rûm-ı Hâdis beylerbeyiliğine dahil edilmiştir. Bu düzenleme sırasında Erzincan, Kuzey Erzincan ve Güney Erzincan şeklinde iki nahiye ayrıştırılmıştır. Kemah sancağı içinde bir kaza durumundaki Erzincan, 1534 İrâkeyn Seferi sırasında Erzurum beylerbeyliğinin kurulması üzerine Kemah ile birlikte buraya bağlanmış, 1566'da Kemah'tan ayrılarak müstakil kaza olmuştur. Uzun süre Erzurum'a bağlı bir kaza olarak kalan Erzincan'da XVI. yüzyıl başlarında 933 hâne, 168 mücerred müslûman, 2191 hâne, 645 mücerred hristiyan nüfus varken bu sayılar XVI. yüzyıl sonlarında 1486 hâne, 382 mücerred müslûman, 7921 nefer (evli ve bekâr karışık erkek nüfus) hristiyan nüfusa yükselmiştir. Erzincan kazası XIX. yüzyılda Erzurum'a bağlı bir sancak durumundaydı. Yüzyılın sonlarında buraya Erzincan, Refahiye, Kuruçay, Kemah, Bayburt ve İspir kazaları bağlanmıştı. Sancağın toplam nüfusu 210.858 olup bunun 171.472'si müslümandı (Cuinet, I, 210-216). Daha sonra müstakil mutasarrıflık haline getirilen Erzincan 1923'te vilâyet olmuştur.

Deprem kuşağında yer alan Erzincan'da tarih içerisinde muhtelif hareketlenmeler görülmüş ve şehir bundan büyük ölçüde etkilenmiştir. Bunlar arasında 1047, 1418, 1457, 1478, 1583, 1666, 1784, 1888 ve 1930 depremleri zikredilebilir. Çevrede yaklaşık 33.000 şehirde de 9189 kişinin ölümüne sebep olan 1939 depremi dünyanın büyük depremleri arasında sayılmaktadır. Son olarak 13 Mart 1992 tarihinde meydana gelen 6,3 şiddetinde

deki depremden de şehir büyük zarar görmüş, yüzlerce ev ve iş yeri yıkılmış, bin civarında can kaybı olmuş, halkın çoğu şehirden göç etmiş ve kayıpların telafisi için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden özel bir kanun çıkarılmıştır.

Erzincan şehrinin merkez olduğu Erzincan ili Sivas, Giresun, Gümüşhane, Bayburt, Erzurum, Bingöl, Tunceli, Elazığ ve Malatya illeriyle çevrilmiştir. Merkez ilçeden başka Çayırılı, Ilıc, Kemah, Kemalîye, Otlukbeli, Refahiye, Tercan ve Üzümlü ilçelerinden meydana gelmektedir. Yüzölçümü 11.903 km² olan ilin 1990 sayımına göre nüfusu 299.251, nüfus yoğunluğu 25 idi. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 1993 yılı istatistiklerine göre il ve ilçe merkezlerinde 107, bucak ve köylerde 384 olmak üzere Erzincan'da toplam 491 cami bulunmaktadır. İl merkezindeki cami sayısı ise elli dördtür.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 60, s. 1-64; nr. 199, s. 25-46; nr. 387, s. 802-814; nr. 540, s. 337-417; TK, TD, nr. 46, vr. 4^a-114^b; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 150; Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd* (nşr. F. Wustenfeld), Leiden 1848, s. 332; Reşidüddin, *Câmi' u't-tevârih* (nşr. Ahmet Ateş), Ankara 1960, II, cilt, 5. cüz, s. 38-39; Marco Polo, *Travels of Marco Polo* (nşr. Yule), London 1929, I, 46-47; Ebû'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân* (nşr. M. Reinaud-de Slane), Paris 1840, s. 392-393; Müstevfî, *Nüzhethü'l-kulûb* (Siyâkî), s. 110; Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, s. 24-25; İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, 328; Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat* (trc. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul 1939, I, 89-90; Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1990, bk. İndeks; Celâlzâde, *Selîmnâme* (nşr. Ahmet Uğurlu — Mustafa Çuhadar), Ankara 1990, s. 273-274, 370-372, 406; Hoca Sâdeddin, *Tâcüt-tevârih*, II, 284; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 424; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 379-383; Cuinet, I, 210-216; Ali Kemâlî [Aksüt], *Erzincan*, İstanbul 1932; Mükrimin Halil Yınanc, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I: Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 53-54; E. Honigsmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s. 192-193, 195, 198, 202, 204; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar* (Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti), Ankara 1970, s. 40-161; a.e. (*Mutahharten ve Erzincan Emirlîği*), Ankara 1982, tür.yer.; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 71-74; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (trc. Enver Ziya Karal), Ankara 1975, s. 542; Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*, Erzincan 1985-87, I-II; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990; a.mlf., "XVI. Yüzyılın Başlarında Erzincan Şehri (1516-1530)", TD, sy. 28-29 (1975), s. 71-82; Kevork Pamukciyan, "İnciciyan'a Göre Erzincan", TT, XIX/114 (1993), s. 43-47; Besim Darkot, "Erzincan", İA, IV, 338-340; R. Hartmann — [Fr. Taeschner], "Erzindjan", EI² (İng.), II, 711-712; C. E. Bosworth, "Arzen-jân", EI², II, 690-691.

İSMET MİROĞLU

ERZURUM

Doğu Anadolu'da şehir
ve bu şehrin merkez olduğu il.

Erzurum ovasının güneydoğu kenarında, bu ova ile Palandöken dağının temas sahasında kurulmuş olan Erzurum şehri meyilli bir alan üzerinde bulunur. Şehrin güneyindeki Yenişehir semti ve civarında yükseklik 2000 metreye ulaştığı halde orta kesimlerinde 1900-1950 metreye, istasyondan (1837 m.) daha kuzeydeki mezbaha çevresinde ise 1800 metreye düşmektedir.

Şehrin bilinen ilk adı, Doğu Roma (Bizans) İmparatoru II. Theodosios'a (408-450) izâfe edilen Theodosiopolis'tir. Ermeniler ise burayı Karin veya Karnoi-Kalak adıyla anmışlardır. Bu ad Bizanslılar tarafından Yunancalaştırılarak Karentis şeklini almıştır. Belâzûrî, bölgeye hâkim olan kişinin ölümü üzerine yerine geçen Kali adlı karısı tarafından kurulduğu için Kalikale (Kali'nin ihsanı) adı verilen şehre Araplar'ın Kâlikâlâ (قاليكال) dediklerini söyler (*Fütûh*, s. 282). Buraya mensup olanlar da Kâli nisbesini kullanmışlardır. Bunlar arasında Kadı Ebû'l-Asba' el-Kâli ve dilci Ebû Ali el-Kâli zikredilebilir. Türkler, eski çağlardan beri meskûn olan ovadaki Erzen'i fethettikten sonra (1048-1049) buradaki halkın bir kısmının sığındığı Theodosiopolis için Erzen adını kullanmışlardır. Ancak Sirt taraflarındaki diğer Erzen'den ayırmak ve bunun Anadolu'ya ait olduğunu belirtmek için sonuna Rûm kelimesini eklemişlerdir. Nitekim burada basılan Selçuklu paralarında şehrin adı Erzenü'r-Rûm (ارزن الروم), Erzen-i Rûm (ارزن روم) ve Erz-i Rûm (ارز روم) şeklinde yazılmıştır. Daha sonra bu ad Arz-ı Rûm (ارض روم — أرضروم) olmuş, nihayet bugünkü Erzurum şeklini almıştır. Eski Erzen ise fetih sırasında tahrip edildiği için Karaerzen, Karaazd adlarıyla anılmış olup günümüzde buraya Karaz denmektedir.

Tarih. Anadolu'ya yönelik İran saldırılarına karşı muhtemelen 415-422 yıllarında kurulmuş olan Erzurum'un ilk devreleri hakkında bilgi yoktur. 502-503'te İranlılar'ın eline geçtiği, 504'te Bizanslılar tarafından tekrar geri alındığı bilinen şehir, Hz. Osman zamanında Habîb b. Mesleme kumandasındaki kuvvetlerce 653'te zaptedildi. Fetihden sonra Erzurum'u bir üs olarak kullanan müslümanlar buradan kuzey ve doğu istikametine akınlar düzenlediler. Şehir 686'te